

היסטוריה היא תמיד של ההווה

אביהו זכאי

יעקב טלמון ידע שהוא כותב טרגדיות: על זמן, היסטוריה ורטוריקה, ועל דמוקרטיה טוטליטרית

במחצית השנייה של המאה ה-18 כתב ההיסטוריון האנגלי אדוארד גיבון את ספרו "שקיעתה ונפילתה של הקיסרות הרומאית". הוא גילה, לדבריו, "בחורבות הקפיטול" ברומא את הרעיון ל"כתיבת תולדות שקיעתה ומפלתה של העיר".

ב

ההיסטוריון יעקב טלמון

[%99%D7%A2%D7%A7%D7%91_%D7%98%D7%9C%D7%9E%D7%95%D7%9F](#)

[מצא באנגליה את הרעיון לספרו "ראשיתה של הדמוקרטיה הטוטליטרית", ובדומה לגיבון, אף הוא היה היסטוריון של שקיעה ונפילה: "אני רגיל לכתוב טרגדיות" ו"לא היסטוריה של הצלחה", אמר פעם טלמון לתלמידו ישראל קולת. ניתן לבדוק קביעה זו של טלמון לאור יצירותיו, שבהן עובר כחוט השני דפוס מיוחד ומובהק של מחשבה היסטורית המבוסס על לשון, שפת-מושגים, ורטוריקה של היסטוריה. הללו מהווים תנאי לכל הבנה אפשרית של טלמון ויצירתו, ולכן מן הראוי לבחון ולהבהיר אותם.

לאור המשל המפורסם על הקיפוד והשועל, שמשמש בו ישעיה ברלין בספרו "הקיפוד והשועל: מסה על השקפת טולסטוי על ההיסטוריה", טלמון הוא אכן הקיפוד היודע רק דבר אחד היטב, בניגוד לשועל המתרוצץ אנה ואנה בחיפושיו ויודע הרבה דברים. הוכחה לכך ניתן לראות ברבים מחיבוריו. בשנת 1936 פרסם טלמון הצעיר בעיתון "ניב הסטודנט" של האוניברסיטה העברית הצעירה מאמר בשם "הרהורים של סטודנט בשנת 1936". הוא מביע בו את חלומו לכתוב "יצירה שתכלול בסינתזה, בביטוי מושלם וגמור את ההווה במלואה ותביע סוף סוף את סוד הקיום, את רוח החיים". מימוש חלום זה של מי שהיה לימים היסטוריון נודע,

ניתן למצוא ברבות מיצירותיו, המביעות תחושת שליחות וייעוד עמוקה, מעל לכל הבנה שההיסטוריה היא בימה שעליה מתחולל קרב אימתני, ולכן צריך לנקוט עמדה וליטול חלק פעיל בתיאטרון זה של ההיסטוריה.

טלמון היה "היסטוריון מגויס" כמו רבים מבני דורו, מאחר שהבעיות שההיסטוריה הציבה בפניו באותה עת – פשיזם, נאציזם, טוטליטריות – היו בעיות קריטיות וקיומיות עבורו ובני דורו. הוא נסע לצרפת ולמד בסורבון, ברח מצרפת עם תחילת הכיבוש הגרמני בשנת 1940, מצא מקלט באנגליה ושהה שם כמעט עשור, בין 1940-49, בזמן מלחמת העולם השנייה ובזמן המלחמה הקרה. כל אלה הותירו עליו חותם עמוק. הסטודנט שיצא לצרפת לא היה האיש שחזר בשנת 1949 לאוניברסיטה העברית, ובאמתחתו כתב-היד של "ראשיתה של הדמוקרטיה הטוטליטרית". ההיסטוריה שכתב לכן לא הייתה זו הנכתבת במגדל השן, אלא היסטוריה לוחמנית של מי שיודע מאבק מלחמתי מהו. כל אלה משתקפים בבירור בלשון המושגים שלו וברטוריקה הנלהבת שלו.

במאמרו "סוציאליזם וליבראליזם" (משנת 1963) כותב טלמון: "התחלתי כחבר השומר הצעיר בעיירה קטנה, באותה אווירה דחוסה מאוויים, באותה אש צולבת משני הצדדים: אש משיחית שבאה ממזרח אירופה, ואש ציונית – מארץ ישראל". ניכרים כאן בבירור יסודות מחשבתו ההיסטורית של טלמון, על הרטוריקה ושפת המושגים המיוחדת שלה: כתיבה המנוסחת בצורת מאבקים וניגודים, קרב בין אידיאולוגיות שונות, ומכאן גם מאבק הנערך כאן ועכשיו מעל במת ההיסטוריה. כל אלה, יחד עם קרב מניכאי בין אור לחושך, חפץ משיחי ועוד, מהווים את הרטוריקה של ההיסטוריה של טלמון ונמצאים בטרילוגיה שכתב: "ראשיתה של הדמוקרטיה הטוטליטרית" (משנת 1952), "המשיחיות המדינית: השלב הרומנטי" (משנת 1965) ו"מיתוס האומה וחזון המהפכה" (משנת 1982), וכמובן גם במאמרים רבים שכתב.

בספרו על ראשית הדמוקרטיה הטוטליטרית, מדבר טלמון על מאבק בין מצדדי הדמוקרטיה הליברלית ובין מבשרי הדמוקרטיה הטוטליטרית. את אלה האחרונים, אנשים כגון כמו ז'אן-ז'ק רוסו, מקסימיליאן רובספייר, ופרנסואה-נואלבאבף, גיבורי ספרו, הוא תקף, גינה וביקר קשות, בשל גישתם הטוטליטרית והמשיחית. טלמון אינו מסתיר את עובדת היותו מגויס. הסבר שכזה, בין שחור ולבן, דמוקרטיה ליברלית מול טוטליטרית, הלאה את העולם שלאחר מלחמת העולם השנייה, בראשית המלחמה הקרה. "בהיסטוריה אין שום תועלת אם אין נותנים בה מיגונות ההווה", כתב ההיסטוריון והפילוסוף הצרפתי ז'ול מישלה. טלמון השתמש במשפט זה כמוטו לספר האחרון בטרילוגיה שלו. ההוגה האיטלקי בנדטו קרוצ'ה אמר גם הוא: "כל היסטוריה היא לאמיתו של דבר היסטוריה של ההווה".

גישת טלמון להיסטוריה, הבנתו את התהליך ההיסטורי ומשמעותו, מבוססת על "הפרשנות הוויגית של ההיסטוריה", אך לא במובן המקובל והרגיל שלה כהתפתחות מזמן אפל ומדכא אל

הווה מפואר, אלא דווקא כמה שהרברט בטרפילד, מחבר הספר בשם זה, ציין כאחד הכשלים הבולטים בתפישה היסטוריוגרפית זו: חקר העבר לאור ההווה. בטרפילד טען ש"ההיסטוריון הוויגי מחפש אחר סוכן [או גורם] בהיסטוריה, ובחיפוש שלו אחר מקורות וסיבות הוא בוחר בקלות את אותן העובדות המסייעות להנחה או לתזה שלו ומתעלם מעובדות אחרות שהן לא פחות חשובות לתמונה הכללית". בקריאת ספריו ומאמריו של טלמון קל לגלות שהוא חיפש אחר גורמים בהיסטוריה והתעלם מדברים שאינם עולים בקנה אחד עם הפרשנות שלו לגבי מבשרי הדמוקרטיה הטוטליטרית. למשל, הוא הדגיש את השפעתו המכרעת של רוסו על הקיצונים במהפכה הצרפתית, כגון רובספייר, באבף ואחרים, וכך הפך אותו לסְטְרָא אַחְרָא, סמל לטומאה ורוע. מאחר ש"מבשרי הדמוקרטיה הטוטליטרית" היו צריכים גורם שיניע אותם לפעולה ועשייה, מצא אותו טלמון בדמותו והגותו של הפילוסוף מז'נבה. טלמון הפך על פיה את הפרשנות הוויגית של ההיסטוריה, כיוון שלגביו ההיסטוריה ומהלכה אינם מציינים התפתחות וקידמה, אלא דווקא שקיעה ונפילה.

במאמר משנת 1973, "היחסי והמוחלט", אותו הקדיש לזכר יעקב הרצוג ז"ל, משפטן ודיפלומט ששימש מנכ"ל משרד ראש הממשלה בתקופת לוי אשכול וגולדה מאיר, קובע טלמון נחרצות: "היסטוריה היא ממלכת האי-רציונלי, ובפנקסנות של שר ההיסטוריה נמצא כנראה גם הסעיף של הכורח בחשיפת מוגלה והפרשתה בשעה שנקבעה לה ולא לפני כן". ניתן להבחין כאן בבירור ברטוריקה של ההיסטוריה הייחודית של טלמון. הוא מדבר על "האנשים הקטנים, הנבוכים, המבולבלים", אשר "מגלמים כוחות, מגמות ואידיאות שהם גדולים מכל אחד מהם ומכולם יחד, ושר ההיסטוריה מטלטלם לכאן ולכאן ומנטרל את המקרי, הפעוט והיצרי הפועלים בכיוונים מנוגדים זה לזה. וכאשר משקיף ההיסטוריון בראייה פנורמית על מכלול ההתרחשות מצטיירות בפניו תוכניות, מתגבש בפניו הגיון, עולה מן החשכה השחר". טלמון מסכם ואומר שהוא והרצוג היו "תמיד מהופנטים מהתחרות הממושכת והאדירה בין המשיחיות היהודית הלאומית ובין המשיחיות המהפכנית האוניברסלית".

רטוריקה של ההיסטוריה המדברת על "שר ההיסטוריה", ישות אשר כביכול מנהלת, קובעת ומדריכה את מהלך ההיסטוריה, ועל "ראייה פנורמית" של ההיסטוריה ממרום, אינה סתמית. וכך, לטוב או לרע, טלמון חשב על עצמו כנציג ההיסטוריה או משח את עצמו לכהונה. ספרו הראשון נקרא באנגלית "מקורות הדמוקרטיה הטוטליטרית", ובו הוא ממשיל עצמו לחוקר היוצא לפענח ולמצוא מקורות או יסודות, אשר עד כה איש לא מצא ולא עמד על טיבם. שליחות גדולה, שאותה מילא טלמון כל הזמן ברטוריקה הייחודית של ההיסטוריה שלו. הוא הדין בחנה ארנדט, שגם ספרה נקרא באנגלית "מקורות הטוטליטריות". טלמון וגם ארנדט יצאו וביקשו אחר "מקורות" כדי להדריך אנשים במצוקות בני דורם, כגון אימי הדמוקרטיה הטוטליטרית במקרה של טלמון, או אנטישמיות ואימפריאליזם במקרה של ארנדט. שני יהודים, טלמון וארנדט, נטלו על עצמם שליחות היסטורית לפענח ולהסביר לבני דורם את השורשים שהביאו

לאסונם במאה ה-20. ללשון יש כוח רב, ושפת המושגים של חוקרים אלה ואחרים מגדירה בבירור את מרחב הניסיון ואופק הציפיות שלהם, או במקרה של טלמון מסגירה תחושת שליחות וייעוד עמוקה.

במאמרו "תסכול לאומי גורם לקיטוב אידיאולוגי" (משנת 1976), טוען טלמון ש"ההיסטוריה האידיאולוגית [פרשנות היסטורית המבוססת על אידיאולוגיה] יוצרת לעצמה את רוח-ההנקה הרודפת אותה". מאחר שטלמון הצעיר נטה בנפשו בצעירותו לתנועת השומר הצעיר, הוא בוודאי הכיר את המשפט הפותח את "המניפסט הקומוניסטי" (משנת 1848): "רוח בלהות מהלכת על פני אירופה – רוח הבלהות של הקומוניזם. כל המעצמות של אירופה הישנה חברו יחדיו למלחמת-מצווה עד חורמה ברוח הבלהות הזאת". טלמון, כמו קרל מרקס ופרידריך אנגלס, משתמש במושג "רוח" כאמצעי רטורי חשוב ביותר; "רוח-ההנקה" אצל טלמון ו"רוח בלהות" אצל מרקס ואנגלס. הוא הדין בסופר ג'יימס ג'ויס, אשר כתב "היסטוריה היא חלום בלהות ממנו אני מנסה להשתחרר".

טלמון כתב רבות על יהדות ומדינת ישראל, ואף כאן הרטוריקה הנלהבת שלו, על לשונה ושפת-המושגים שלה, מתגלית בבירור. מאמרו "תסכול לאומי גורם לקיטוב אידיאולוגי" (משנת 1976), נפתח בקביעה נחרצת שפרשנות היסטורית המבוססת על אידיאולוגיה "נולדת מכיסופים מעמיקים לוודאות של גאולה ושלמותה, לפתרון פסקני לכל החידות ולתקנה שלמה של כל הרעות". ברם לבסוף, "כאשר נכזבת התקווה ומתברר כי הגואלים הם צלמים שכרעיהם כרעי-חרס, או אז שוקעות אומות, תנועות ומפלגות, בתהומות של ערבוביה וייאוש; הן חשות עצמן מרומות, מתביישות בפיתוייהן, מפקפקות בשיקול דעתן, נחרדות מפי מה שהתלהבו לו אתמול". והוא מסיים ואומר "אין שום סיכוי שפתרון משיחי ישכך את חרדת היהודים בעניין הקיום היהודי, שבכל עת ובכל שעה מאיימים עליו מחוץ וחותרים תחתיו מבית. כאשר מטילים על ההיסטוריה נטל כבד מדי ומבקשים לעשותה גואל – עלול הדבר לגרור את היפוכו".

לשון-מושגים של משיחיות, גאולה, היסטוריה כישות, שר ההיסטוריה – כל אלה ועוד הם מסמני הרטוריקה של טלמון. לא מפתיע לכן שמבחינת הרטוריקה של טלמון, מוטיב "המשיחיות" ומוטיב "שר ההיסטוריה" מתלכדים יחדיו. בספרו "מיתוס האומה וחזון המהפכה", שראה אור לאחר מותו, כותב טלמון: "גזר כנראה שר ההיסטוריה על הדור היהודי הזה לצמצם ולרכז את מאווייו המשיחיים בחזון הלאומי".

גורל מדינת ישראל היה נושא חשוב במאמריו של טלמון. כמו בנוגע למהפכה הצרפתית, הוא חש שחזיונות משיחיים מסכנים ומאיימים על מדינת ישראל הצעירה. ההיסטוריון הגדול של עלייתה ושקיעת של הדמוקרטיה הטוטליטרית במהפכה הצרפתית, כלל לא היה בטוח, כפי שכתב ישעיה ברלין בהספד לטלמון בשנת 1980: "אם לראות את ההיסטוריה של העם היהודי בתקופה המודרנית כהתפתחות פרוגרסיבית לעבר פריחה ושגשוג גדולים – הקמתה של

מדינת ישראל – או כסיפור ארוך ופאתטי של תסכול, המגיע לשיאו בגטו לאומי שהעם היהודי יצר לעצמו. גטו מרוכז בעצמו, שקוע בעצמו, מסרב או בלתי-מסוגל להבין את מצבו האובייקטיבי, דבר שהוא כשלעצמו יכול היה, אולי, לסלול את הדרך למערכת-יחסים נורמלית עם יתר האנושות". או במילותיו של טלמון, הכהן הגדול של המשיחיות המדינית, שטען כי "אין סיכוי שפתרון משיחי ישכך את חרדת היהודים בעניין הקיום היהודי, שבכל עת ובכל שעה מאיימים עליו מחוץ וחותרים תחתיו מבית".

טלמון כתב על הכשלון, או הטרגדיה, של המהפכה הצרפתית בספרו הראשון, ובערוב ימיו הוא חשש מאוד באשר להיסטוריה של מדינת ישראל. הוא טען שהוא כותב טרגדיות, אך כפי שנראה מחייו וזמנו, דווקא היסטוריה של טרגדיה הפכה בידי לטרגדיה של היסטוריה.

המחבר מבקש להודות לפרופסור אברהם שפירא, אשר על חומרים רבים מהארכיון הפרטי שלו מבוסס המאמר

הערת המערכת: כל המובאות המתורגמות במאמר הן בתרגומו של המחבר

אביהו זכאי הוא פרופסור אמריטוס להיסטוריה באוניברסיטה העברית

תמונה ראשית: אברים וקשתים נורמניים בקרב הייסטינגס, קטע משטיח באייה (שנות ה-70 של המאה ה-11). תצלום: מירבלה, ויקיפדיה מחשבה זו התפרסמה באלכסון ביום שני 3 באפריל 2023 על-ידי אביהו זכאי.